

Cüveynî'nin Mezhep İmamlarına Yönelik Tutumu: el-Burhân fî Usûli'l-Fıkh Adlı Eseri Örneğinde

Juwayni's Attitude Towards the Imams of the Sect: In the Context of al-Burhân fî Usûli'l-Fıkh

Selman DEMİRBOĞA

ORCID: [0000-0003-2019-2719](https://orcid.org/0000-0003-2019-2719) | E-Posta: selman.demirboga@batman.edu.tr

Arş. Gör. Dr. Batman Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, İslam Hukuku Anabilim Dalı
Research Assistant Doctor, Batman University, Faculty of Islamic Sciences, Department of Islamic Law

Batman, Türkiye

ROR ID: [051tsqh55](https://orcid.org/051tsqh55)

Article Information / Makale Bilgisi

Citation / Atıf: Demirboğa, Selman. "Cüveynî'nin Mezhep İmamlarına Yönelik Tutumu: el-Burhân fî Usûli'l-Fıkh Adlı Eseri Örneğinde". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 30 (Haziran 2023), 407-430. <https://doi.org/10.35415/sirnakifd.1254523>

Date of Submission (<i>Geliş Tarihi</i>)	21.02.2023
Date of Acceptance (<i>Kabul Tarihi</i>)	20.03.2023
Date of Publication (<i>Yayın Tarihi</i>)	15.06.2023
Article Type (<i>Makale Türü</i>)	Research Article (Araştırma Makalesi)
Peer-Review (<i>Değerlendirme</i>)	Double anonymized – Two External (İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme).
Ethical Statement (<i>Etik Beyan</i>)	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. (<i>Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.</i>)
Plagiarism Checks (<i>Benzerlik Taraması</i>)	Yes (<i>Evet</i>) – Turnitin / Ithenticate.
Conflicts of Interest (<i>Çıkar Çatışması</i>)	The author(s) has no conflict of interest to declare (<i>Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.</i>)
Complaints (<i>Etik Beyan Adresi</i>)	suifdergi@gmail.com
Grant Support (<i>Finansman</i>)	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research. (<i>Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.</i>)
Copyright & License (<i>Telif Hakkı ve Lisans</i>)	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0. (<i>Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.</i>)

Özet

İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî (ö. 478/1085), kelim ilminin yanı sıra fıkıh ve fıkıh usûlüne ilişkin pek çok eser kaleme almıştır. Fıkıh usûlüne ilişkin yazdığı en önemli eseri *el-Burhân fi usûli'l-fıkh* adlı eseridir. Bu eseri Cüveynî'nin fıkıh usûlüne dair günümüze ulaşan en son eseri olarak tavsif etmek mümkündür. Şâfiî usulcülerin yanı sıra Mâlikî usulcülerin de dikkatini çeken bu eser, Mâzerî (ö. 536/1141) ve Ebyârî (ö. 618/1219) gibi Mâlikî usulcüler tarafından şerhedilmiştir. Malikî usulcülerin bu esere ehemmiyet göstermelerinin temel sebeplerinden biri, Cüveynî'nin yer yer Mâlik (ö. 179/795) ve Eş'arî kelamcı usulcülerini eleştirmesidir. Cüveynî'nin *el-Burhân*'ı son eserlerinden biri olması sebebiyle aynı zamanda ilmi olgunluğunu ve görüşlerinin tekamülünü yansıtmaya açısından da önem arz etmektedir. Zira bir usulcünün hangi görüşü esas aldığı ancak yazdığı son eserle belli olur. Aynı şekilde bu vasfı haiz olan eserler görüşlerin seyrinin takip edilmesi açısından da önemlidir. Cüveynî'nin özelde *el-Burhân* genelde diğer eserlerinde kendine özgün bir üslubunun bulunduğunu söylemek mümkündür. Bu açıdan Cüveynî'nin en önemli özelliğinin kullandığı edebi dil olduğu söylenebilir. Kullandığı dilin zorluğu sebebiyle *el-Burhân* "üm metin bilmececi/luğazu'l-umme" olarak nitelenmiştir. Kendine özgün temellenmeleri ve akıl yürütmeleri de karakteristik özellikleri arasında yer almaktadır. Konuları veciz bir şekilde ele alması, hatalı olma ihtimali bulunan görüşleri nakilcilere nispet etmesi ve bazı fakihlere yönelik sert tutum içinde olmasını da temel özellikleri arasında saymak mümkündür. Cüveynî, *el-Burhân*'da birçok fakih ve usulcünün görüşüne değinmiştir. Özellikle eserleri, günümüze ulaşmayan bazı usulcülerin görüşlerini aktarması açısından büyük önem arz etmektedir. Usulcü ve fakihlerin yanı sıra Ebû Hanîfe (ö. 150/767), Mâlik ve Şâfiî (ö. 204/820) gibi mezhep imamlarının görüşlerine de değinen Cüveynî, Ahmed b. Hanbel'e (ö. 241/855) ise sadece iki yerde atıfta bulunmuştur. Cüveynî mezhep imamlarının görüşlerine değinirken yer yer ağır eleştirilerde bulunmuştur. Söz konusu eleştirilere en çok maruz kalan imam, Ebû Hanîfe olmuştur. Ebû Hanîfe kadar olmasa da Mâlik'in de eleştirilerden payını aldığı görülmektedir. Ebû Hanîfe'ye yönelik eleştiriler hem şahıs hem de görüşlerine yönelik iken, Mâlik'e yönelik eleştiriler ise daha çok görüşlerine yönelik olmuştur. Ebû Hanîfe'ye yönelik sert tutumun altında Kündürî fitnesinin yanı sıra dönemin sosyal ve siyasal şartları, mezhepler arasındaki müzakeralar ve mezhep savunusu gibi hususların etkili olduğu söylenebilir. Mâlik'e yönelik tutumunda ise daha çok Medine ehlinin ameli ve maslahat gibi konular etkili olmuştur. Cüveynî'nin Şâfiî'ye yönelik tutumu ise her iki imamdan farklıdır. Zira o, kendi mezhep imamını övmüş ve mezhebinin tercih edilmesi gerektiğini savunmuştur. Cüveynî'nin mezhep imamlarına yönelik tutumunu konu alan bu çalışmada öncelikle Cüveynî'nin takip ettiği yöntem ile bazı karakteristik özellikleri ele alınacaktır. Bu hususlar zikredildikten sonra mezhep imamlarına yönelik tutumunun nasıl olduğu ve bu tutumun arka planında yer alan sebeplerin ne olduğu tespit edilmeye çalışılacaktır. Bütün bu hususlar *el-Burhân* özelinde ortaya konulacaktır. Bununla birlikte ihtiyaç duyulması halinde Cüveynî'nin *et-Telhîs*, *Çiyâsu'l-umem*, *Nihâyetü'l-matlab* ve *Muğîsu'l-halk* gibi eserlerine de referansta bulunulacaktır. Bu çalışmanın temel amacı, Cüveynî'nin *el-Burhân*'da kullandığı yöntemin mahiyetini ve mezhep imamlarına yönelik tutumunu izah etmektir.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Cüveynî, el-Burhân, Ebû Hanîfe, Mâlik, Şâfiî.

Abstract

Imām al-Haramayn al-Juwaynī wrote numerous works on fiqh and jurisprudence and its principles, as well as the science of kalam. His most significant work on jurisprudential principles is called *al-Burhan fī Usul al-Fiqh*, which is considered to be his latest surviving work on the subject. The work in question has been accepted as one of the main works of the method of mutakallimin and has been the main reference source for many works written after her. This work gained the attention not only of the Shafi'i usul scholars but also of the Maliki usul scholars, such as al-Maziri (d. 536/1141) and al-Abhari (d. 618/1219), who wrote commentaries on it. One of the main reasons why Maliki scholars attach importance to this work is that Juwaynī occasionally criticizes the Imam Malik (d. 179/795) and Ash'ari theological scholars. Juwaynī's statement that the views attributed to some Mu'tazilite scholars are wrong can be counted among these reasons. Juwaynī discussed the views of many jurists and theologians in his work, *al-Burhan*. His works are especially important for conveying the views of some usul scholars that have not reached us today. In addition to usul scholars and jurists, Juwaynī also refers to the views of imams of schools of law such as Abu Hanifa (d. 150/767), Malik, and Shafi'i (d. 204/820), but he only cites Ahmad ibn Hanbal (d. 241/855) twice. While discussing the views of the imams of the sect, Juwaynī made heavy criticisms from time to time. Imam Abu Hanifa was the most criticized, while Malik was also subject to criticism, although not to the same extent. The harsh attitude towards Abu Hanifa can be attributed to factors such as the Kundurī sedition, the social and political conditions of the time, debates among schools of law, and the defense of one's own school. In his attitude towards Malik, matters such as the deeds of the people of Madinah and maslahat were mostly effective. Juwaynī's attitude towards Shafi'i is different from other imams. Because he praised his own sect imam and argued that his sect should be preferred. In this study on Juwaynī's attitude towards the imams of schools of law, first, the method he followed and some of his characteristic features will be discussed. After these points are addressed, his attitude towards the imams of schools of law and the reasons behind this attitude will be analyzed. All of these issues will be examined specifically in the context of *al-Burhan*. However, reference will also be made to Juwaynī's other works such as *at-Talhīs*, *Ġiyāsu'l-umam*, *Nihāyetü'l-matlab* and *Muġīsu'l-halq* if necessary. The main purpose of this study is to explain Juwaynī's method in *al-Burhan* and his attitude towards the imams of schools of law.

Keywords: Islamic Law, Juwaynī, al-Burhan, Abu Hanifa, Malik, Shafi'i.

Giriş

İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî hem usûl hem fûrû hem de kelim alanında önde gelen Şâfiî âlimler arasında kabul edilmektedir.¹ Cüveynî'yi, yazdığı eserler ile Şâfiî usulcüler içerisinde kelimci usul anlayışının dönemindeki en önemli temsilcisi saymak mümkündür.² Usûle ilişkin *el-Burhân fî usûli'l-fıkh* adlı eseri mütekellimîn metodu ile yazılan temel eserlerden biri olarak kabul edilmiştir.³

Şâfiî mezhebine bağlı olmakla birlikte Cüveynî, Ebû Hanîfe ve Mâlik gibi diğer mezhep imamlarının görüşlerine de eserlerinde yer vermiş ve bazı yerlerde bu imamların görüşlerini eleştirmiştir. Cüveynî'nin Şâfiî mezhebini diğer mezheplere tercihini konu edindiği ve mezhep savunusu mahiyetinde kaleme aldığı *Muğîsu'l-halk fî tercihi'l-kavli'l-hak* adlı eseri, eleştirinin yoğun görüldüğü kitaplarından biridir. Yine fûrûa dair *Nihâyetü'l-matlab fî dirâyeti'l-mezheb* adlı kitabında geçen bazı ifadeleri de bu kapsamda değerlendirmek mümkündür. Kurucu imamlara yönelik benzer tutum, Cüveynî'nin özgün ilmî kişiliğini gösteren ve olgunluk döneminde kaleme aldığı *el-Burhân*'da da devam etmiştir.

Cüveynî'nin mezhep imamlarına yönelik ne tür bir tavır takındığı ve görüşlerine nasıl yaklaştığı konusunda bazı çalışmalar yapılmıştır. Şu var ki, söz konusu çalışmaların kahir ekseriyetinde *Muğîsu'l-halk* adlı eserin esas alındığı görülmektedir. Diğer yandan bu konuda yapılan çalışmalarda mezhep imamlarından sadece Ebû Hanîfe'ye yönelik eleştirilerin dikkate alındığını söylemek mümkündür.⁴ Görebildiğimiz kadarıyla

¹ Hayatı hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Ebû'l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyin ed-Dımaşkî İbn Asâkir, *Tebyînü kezibi'l-müfterî fîmâ nûsibe ile'l-İmâm Ebi'l-Hasan el-Eş'arî* (Beyrut: Dâru'l-kitâbi'l-'arabî, 1404), 271-286; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaût (Beyrut: Müessesetu'r-risâle, 1985), 18/468-477; Ebû Nasr Tâciüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfi es-Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-kübrâ*, thk. Mahmûd Muhammed et-Tannâhî - Abdulfettâh Muhammed el-Hulu (Dâru hacr, 1413), 5/165-222.

² Davut İltaş, "Fıkıh Usulü Yazımında 'Kelimciler Yöntemi ve Fakihler Yöntemi' Ayrımlaşmasının Mahiyeti Üzerine", *Bilimname* 2 (2009), 71.

³ Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Hasen el-Hadramî el-Mağribî et-Tûnisî İbn Haldûn, *Mukaddime*, thk. Halil Şahhade (Beyrut: Dâru'l-fıkr, 2001), 576.

⁴ Bu çalışmalardan bazıları şunlardır: Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmûd er-Rûmî Bâbertî, *en-Nüketü'z-zarîfe fî tercihi mezhebi Ebî Hanîfe*, thk. Belle Hasan Ömer (Riyad: Câmiatü'l-Melik Su'ûd, 1997); Ebû'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Kârî el-Herevî Ali el-Kârî, *Teşyî'u fukahâi'l-Hanefiyye li teşnî'i süfehâ'i's-Şâfiyye* (İstanbul: Millet Genel Kütüphanesi, Feyzullah Efendi, 2138); Nuh b. Mustafa, *el-Kelimâtü's-şerife fî tenzihi Ebî Hanîfe* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, 4611); Muhammed Zâhid Kevserî, *İhkaku'l-hak bi ibtâli'l-bâtili fî Muğîsu'l-halk (Muğîsu'l-halk fî tercihi'l-kavli'l-hak ile beraber)*, thk. Heysem Tuaymî (Beyrut: el-Mektebetu'l-asriyye, 2003); Mehterhan Furkani, "Tahkîku 'el-İbâne fi'r-Red ale'l-Müşenniîn ala Ebî Hanîfe' li'l-Kâdî Ebî Ca'fer el-Belhî es-Sürmârî", *İslâm Araştırmaları Dergisi* 43 (2020); Hacı Mehmet Günay, "Kevserî'nin İhkaku'l-Hak Adlı Eserinde Cüveynî'ye Yöneltilmiş Eleştiriler" (Uluslararası Düzceli M. Zahid Kevseri Sempozyumu, Düzcü, 2007); Yusuf Eşit, "İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî'nin Muğîsü'l-Halk fî Tercihi'l-Kavli'l-

Cüveynî'nin fıkıh usulüne ilişkin kaleme aldığı son eserlerinden biri olan *el-Burhân* özelinde bu tür bir çalışma bulunmamaktadır. Bu nedenle Cüveynî'nin olgunluk döneminde yazdığı *el-Burhân* özelinde Ebû Hanîfe, Mâlik ve Şâfiî'ye yönelik nasıl bir tavır sergilediği ve görüşlerine nasıl yaklaştığının bilinmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Diğer yandan kendisine sadece iki yerde atıfta bulunulması sebebiyle Ahmed b. Hanbel'e de kısaca yer verilmiştir.

İki ana bölüm olarak tasarlanan makalenin birinci bölümünde genel olarak Cüveynî'nin *el-Burhân*'da takip ettiği yöntem ve üslubu ele alınacaktır. Makalenin ikinci bölümünde ise Cüveynî'nin Ebû Hanîfe, Mâlik ve Şâfiî gibi mezhep imamlarına yönelik tutumunun mahiyeti ele alınacaktır. Bütün bu hususlar Cüveynî'nin fıkıh usulüne ilişkin kaleme aldığı son eserlerinden biri olan *el-Burhân*'dan hareketle izah edilecektir. Bununla birlikte ihtiyaç duyulması halinde diğer eserlerine de referansta bulunulacaktır.

1. Cüveynî'nin *el-Burhân*'da Takip Ettiği Yöntem

Cüveynî kelim, fûrû ve usûl ilminin yanı sıra belağat ve fesahat alanına da ilgi göstermiştir. Cüveynî'nin gerek *el-Burhân* gerekse diğer eserlerinde kullandığı edebi dil, onun en önemli özelliklerinden birini yansıtır. Özellikle *el-Burhân*'daki fesahat ve belağat, bunun en bariz örneğidir. Nitekim bu husus, onun Arapçaya olan vükûfiyetini göstermesi açısından da önemlidir. Benzer şekilde Cüveynî'nin ilerlemiş yaşına rağmen 469 yılında Nisâbur'a gelen meşhur dilci Mücâşî' den (ö. 479/1086) ders alması da bunun bir göstergesidir.⁵

Cüveynî'nin temel özellikleri arasında yer alan bu husus, *el-Burhân* şarihleri tarafından da ifade edilmiştir. Mesela Mâlikî usulcülerden Ebyârî *el-Burhân*'ın bu yönüne şu şekilde dikkat çekmektedir: “Bana göre İmâmu'l-Haremeyn'in (Allah rahmet eylesin) *el-Burhân* adlı kitabı, fıkıh usulü alanında yazılan en güzel kitaplardandır. Bunun sebebi, kitabın müellifinin ilmi konumu, tahkike olan hırsı, taklide karşı mesafeli duruşu, uzatma ve tekrarlardan kaçınması, alakasız ve anlamı kapalı olan istidlallerden yüz çevirmesidir. Bununla birlikte o, lafızlarında fasih ve veciz bir dil kullanmış ve uzatmaktan ziyade manaya yoğunlaşmıştır.”⁶

Hakk Adlı Eserinde Ebû Hanife'ye Yönelik Eleştirileri”, *Anemon: Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 9 (2021).

⁵ İbn Asâkir, *Tebyînü kezibi'l-müfterî*, 283; Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfiyye*, 5/179-180.

⁶ Şemsuddîn 'Alî b. İsmâ'îl b. 'Alî es-Senhâcî Ebyârî, *et-Tahkik ve'l-beyân fî şerhi'l-Burhân fî usûli'l-fıkh*, thk. 'Alî b. Abdirrahmân Bessâm el-Cezâirî (Kuveyt: Dâru'z-ziyâ, 2013), 1/239.

Cüveynî'nin *el-Burhân*'da ele aldığı konuları veciz bir şekilde ele alması ve icmân temellendirmesinde olduğu gibi yer yer kendine has gerekçelerle çıkarımlarda bulunması en önemli özellikleri arasında saymak mümkündür. Zira ona göre icmânın hücciyetinde dikkate alınması gereken en önemli nokta adetlerin sürekliliğidir (ittirâdâtü'l-adât).⁷ Cüveynî, icmân hücciyetini ispat etmede takip ettiği bu yolla daha önce kimsenin kullanmadığı bir kaide ileri sürdüğünü ifade etmiştir.⁸

Benzer şekilde herhangi bir mezhebe bağlılık kaygısı taşımaksızın bazı usûl konularını ele alması da onun özellikleri arasında sayılabilir. Mesela Cüveynî bu bağlamda bir usulcünün konuları ele alırken takip etmesi gereken yolu şu şekilde izah etmiştir: "Usulcünün herhangi bir mezhebe dayanarak tek bir yolu savunmaya bağlı kalmaması gerekir. Onun asıl yapması gereken şey fer'î konularda fakihlerin mezhebine bakmaksızın kesinlik gerektiren yolları aramasıdır."⁹ Yine başka bir yerde şöyle demektedir: "Usûle ilişkin konularda (mesâlikü'l-usûl) fikhî meselelere bakılmaz."¹⁰ Hakiki tercihin ancak delille olabileceğini delil olmaksızın tercihin tasavvur edilemeyeceği yönündeki ifadelerini de bu kapsamda değerlendirmek mümkündür.¹¹ Aslında Cüveynî'nin bu ifadeleri aynı zamanda mütekellimîn yönteminin mahiyetine de ışık tutmaktadır.

Cüveynî'nin bu ifadelerinden fûrûa dair ele alınan konuların mezheplerden bağımsız bir şekilde ele alınması gibi bir husus anlaşılabilir. Ancak kanaatimize göre bu hususun gerek Cüveynî gerekse diğer usulcüler için söz konusu olmadığını söylemek mümkündür. Zira aşağıda geleceği üzere Cüveynî haram olan hayvanlar konusunda mezhep imamı olan Şâfiî'nin farklı bir değerlendirmesi olması sebebiyle onun görüşünü tercih ettiğini aksi takdirde Mâlik'in yorumunu benimseyeceğini ifade etmesi de bunu desteklemektedir.

Muhtemelen Cüveynî, usûle ilişkin konularda herhangi bir mezhebe bağlı kalınmaması ve kesinlik gerektiren yolları araması konusunda Bâkılânî'den (ö. 403/1013) etkilenmiştir. Nitekim Bâkılânî'nin usûl eserine göz atıldığında onun birçok konuda

⁷ İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâlî Rüknuddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf el-Cüveynî et-Tâî en-Nisâbûrî Cüveynî, *el-Burhân fî usûli'l-fıkh*, thk. Abdülazim Mahmud ed-Dîb (Dârü'l-vefâ, 2012), 1/385-387; İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâlî Rüknuddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf el-Cüveynî et-Tâî en-Nisâbûrî Cüveynî, *Ğiyâsu'l-umem fi'l-tiyâsi's-zulem*, thk. Abdülazim Mahmud ed-Dîb (Beyrut: Dârü'l-minhâc, 2014), 237-239; Abdülazim Mahmûd Dîb, *Fıkhü İmâmi'l-Haremeyn Abdülmelik b. Abdillâh el-Cüveynî: Hasaisühu-eserühu-menziletühu* (Beyrut: Dârü'l-minhâc, 2013), 223-225.

⁸ Cüveynî, *Ğiyâsu'l-umem*, 239.

⁹ Cüveynî, *el-Burhân*, 2/696. Ayrıca bk. Ebyârî, *et-Tahkîk ve'l-beyân*, 4/364.

¹⁰ Cüveynî, *el-Burhân*, 2/779.

¹¹ Cüveynî, *el-Burhân*, 2/659.

kesinliği aradığı görülmektedir.¹² Mesela onun “Delillerden bir delili ispat etmeye götüren her şeyde kesinlik aranır” ifadesini bu çerçevede değerlendirmek mümkündür.¹³ Yine Bâkılânî başka bir yerde şöyle demektedir: “Biliniz ki -Allah sizi muvaffak kılsın- delil bir görüşe delalet ettiği için söz konusu görüşü (mezhep) beyan etmek gerekir. Yoksa mezhep sahibinin o görüşü ileri sürmüş olması ve o görüşte olması sebebiyle değil. Dolayısıyla delillerin mezheplere değil, mezheplerin deliller üzerine kurulması gerekir.”¹⁴ Bu ifadelerden anlaşıldığı üzere Bâkılânî’ye göre bir görüşü ileri sürmenin sebebi, delilin onu desteklemesi ve o doğrultuda olmasıdır.

Cüveynî’nin *el-Burhân* adlı eseri incelendiğinde onun öncelikle söz konusu olan konuyla ilgili görüşleri ve bu görüşlerin gerekçelerine yer verdiği görülür. Daha sonra kendisine göre tercihe şayan olan görüşü gerekçeleriyle birlikte veciz bir şekilde anlatır. Söz gelimi birçok usulcünün sayfalarca ele aldığı Kitabın Sünnet ile neshedilmesi bu hususa örnek olarak verilebilir.¹⁵

Cüveynî’nin usûl anlayışını ve üslubunu göstermesi açısından Tâcüddîn es-Sübki’nin (ö. 771/1370) onun hakkında kullandığı ifadeleri zikretmek yerinde olacaktır. Sübki’nin ifadeleri şöyledir: “Bil ki bu kitap (*el-Burhân*), İmam’ın fıkıh usûlüne dair farklı bir üslupla yazdığı ve üslubunda kimseye uymadığı bir kitaptır. İhtiva ettiği zor meselelerden dolayı ben bu kitabı “ümmetin bilmecesi/luğâzu’l-ümme” şeklinde isimlendiriyorum. O, zor olan bu meseleleri ancak kendisinin bulduğu ve sadece kendisine özgü olan yollarla çözmeye çalışır. Bu kitap, Şâfiîlerin övünmesi gereken kitaplardandır... İmam, özellikle *el-Burhân*’da ne Şâfiî’ye ne de Eş’arî’ye bağlı kalmıştır. O nazarının desteklediği yönde ve içtihadı doğrultusunda hareket etmiştir. Nitekim Eş’arî’ye muhalefet ettiği bazı yerler de olmuştur. Fesahatı gereği belîğ ifadeler kullanmıştır.”¹⁶

Cüveynî’nin izlediği bu metodun *el-Burhân*’ın sınırlı sayıda birkaç usulcü tarafından şerh edilmesinde etkisi olduğunu söylemek mümkündür. Sübki, Şâfiî usulcülerden kimsenin

¹² Abdullah Culem en-Niyabî - Şebbir Ahmed el-Umerî, “Mukaddime”, *et-Telhîs fî usûli’l-fıkh* (Beyrut: Dâru’l-beşâiri’l-islâmiyye, 1996), 1/18-19.

¹³ İmâmü’l-Haremeyn Ebü’l-Meâlî Rüknuddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf el-Cüveynî et-Tâî en-Nisâbûrî Cüveynî, *et-Telhîs fî usûli’l-fıkh*, thk. Abdullah Culem en-Niyabî - Şebbir Ahmed el-Umerî (Beyrut: Dâru’l-beşâiri’l-islâmiyye, 1996), 3/242. Bâkılânî’nin bazı konularda tevakkuf etmesini de bu sebebe bağlamak mümkündür. Ayrıca bk. en-Niyabî - el-Umerî, “Mukaddime”, 1/19-20.

¹⁴ Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed el-Basrî el-Bâkılânî, *et-Takrîb ve’l-irşâd*, thk. Abdulhamid b. Ali Ebû Züneyd (Beyrut: Müessesetu’r-risâle, 1998), 1/305.

¹⁵ Cüveynî, *el-Burhân*, 2/746-747.

¹⁶ Sübki’nin ifadeleri kısaltılarak verilmiştir. Sübki, *Tabakâtü’ş-Şâfiyye*, 5/192.

el-Burhân'ı şerh etmeye yeltenmediğini ifade ettikten sonra Mâlikîlerden Mâzerî *Îzâhu'l-mahsûl min Burhâni'l-usûl*, Ebyârî *et-Tahkîk ve'l beyân fî şerhi'l-Burhân* ve Şerîf Ebû Yahya'nın bu her iki kitabı cem ederek *Kifâyetu tâlibi'l-beyân şerhi'l-Burhân* ismiyle üçüncü bir şerh yazdığını ifade eder.¹⁷ Sübkî, *el-Burhân*'ın şerhlerini bu eserlerle sınırlı tutarken, Bedrüddîn ez-Zerkeşî (ö. 794/1392) bu şarihlerin yanı sıra Şâfiî usulcülerden Takiyyüddîn el-Mukterah (ö. 612/1215-1216), Mâlikîlerden İbnü'l-Allâf ve Zeynuddîn İbnü'l-Müneyyir'i (ö. 695/1295-1296) de şarihler arasında zikreder. Yine Mâlikîlerden Nasiruddîn İbnü'l-Müneyyir (ö. 683/1284-1285) *el-Kefîl bi'l-vusûl ilâ semerâti'l-usûl* ile İbn Atâullah el-İskenderî (ö. 612/1215-1216) de *Muhtasarü'n-Nüket* adlı eserlerle *el-Burhân*'ı ihtisar etmişlerdir.¹⁸

Sübkî, Şâfiî usulcülerden ziyade Mâlikî usulcülerin bu kitaba ehemmiyet vermesini iki sebebe bağlamıştır. Bu sebeplerden birincisi Cüveynî'nin bazı yerlerde Eş'arî'ye muhalefet etmiş olmasıdır. İkincisi ise özellikle maslahat ve diğer konularda Mâlik'e yaptığı muhalefettir.¹⁹ Buna göre Mâlikî usulcülerin *el-Burhân*'a şerh yazmalarının en önemli sebebi, mezhep imamlarına yöneltilen eleştirileri bertaraf etmek ve itikadî konularda imam olarak benimsedikleri Eş'arî'ye yönelik eleştirilere cevap vermektir.²⁰

Cüveynî ile ilgili yaptığı çalışmalarla öne çıkan araştırmacılardan Abdülazim Mahmud ed-Dîb (ö. 2010) ise Cüveynî'nin *el-Burhân*'ına gereken ehemmiyetin verilmemesini, kelama ilişkin yazılan kitaplarıyla meşgul olunması ve *el-Burhân*'ın zorluğuna bağlamıştır. Bunun yanı sıra Gazzâlî'nin (ö. 505/1111) hocası olması hasebiyle görüşlerinin Gazzâlî'de kendini göstermesi ve insanların ona yönelmesi de zikrettiği sebepler arasındadır.²¹

¹⁷ Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfiyye*, 5/192.

¹⁸ *el-Burhân* etrafında oluşan literatür hakkında detaylı bilgi için bk. Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî el-Mısrî el-Minhâcî ez-Zerkeşî, *el-Bahrü'l-muhîr fî usûli'l-fıkh*, thk. Abdülkadir Abdullah el-Ânî (Kuveyt: Vezaretü'l-evkâf ve's-şuûni'l-İslâmiyye, 1992), 1/8; 'Alî b. Abdirrahmân Bessâm Cezâirî, "Mukaddime", *et-Tahkîk ve'l-beyân fî şerhi'l-Burhân fî usûli'l-fıkh*, mlf. Şemsuddîn 'Alî b. İsmâ'îl b. 'Alî es-Senhâcî Ebyârî (Kuveyt: Dâru'z-ziyâ, 2013), 1/163-164; M. Macit Sevgili, *Cüveynî'nin Kıyas Anlayışı* (Ankara: İsam Yayınları, 2021), 31-32; M. Macit Sevgili, *İmâmü'l-Haremeyn Cüveynî* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2021), 72-74.

¹⁹ Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfiyye*, 5/192.

²⁰ Örnek olarak bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Ömer et-Temîmî es-Sıkillî el-Mâzerî, *Îzâhu'l-mahsûl min Burhâni'l-usûl*, thk. Ammar et-Talibî (Beyrut: Dâru'l-garbi'l-İslâmî, ts.), 250-251.

²¹ Abdülazim Mahmud Dîb, "Mukaddime", *el-Burhân fî usûli'l-fıkh* (Dâru'l-vefâ, 2012), 1/43. Ayrıca bk. Ammar Talibî, "Mukaddime", *Îzâhu'l-mahsûl min Burhâni'l-usûl*, mlf. Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Ömer et-Temîmî es-Sıkillî el-Mâzerî (Beyrut: Dâru'l-garbi'l-İslâmî, ts.), 37-38; Mustafa Bakır, "el-Burhân fî usûli'l-fıkh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Erişim 13 Şubat 2023).

2. Cüveynî'nin Mezhep İmamlarına Yönelik Tutumu

Cüveynî *el-Burhân'*da Şâfiî'nin görüşünün yanı sıra Ebû Hanîfe, Mâlik ve Ahmed b. Hanbel'in de görüşlerini aktarmıştır. Ele aldığı konuların birçoğunda Ebû Hanîfe'nin görüşlerine atıfta bulunan Cüveynî, buna karşılık Mâlik'in görüşlerine daha az atıfta bulunmuştur. Ahmed b. Hanbel'in görüşlerine ise tespit edebildiğimiz kadarıyla sadece iki yerde atıfta bulunmuştur.

Cüveynî'nin Ahmed b. Hanbel'in görüşlerine atıfta bulunduğu yerleri iki noktada toplamak mümkündür. Birincisi kıyasın hücciyetiyle ilgili konu hakkındadır. Cüveynî bazı kimselerin aklî kıyası reddedip şer'î kıyası kabul ettiklerini ifade ettikten sonra Ahmed b. Hanbel'in mezhebinin de bu yönde olduğunu ifade etmiştir.²² İkincisi ise iki illetin çatışması durumuyla bağlantılı olarak Ahmed b. Hanbel'in sarık üzerine yapılan meshi, mest üzerine yapılan meshe benzeterek cevaz vermesidir.²³

Cüveynî'nin Ebû Hanîfe ve Mâlik gibi mezhep imamlarına yönelik tutumu sadece onlarla sınırlı olmayıp diğer bazı fakih ve usulcülere yönelik olarak da devam etmiştir.²⁴ Aslında Cüveynî'nin aksi görüşte olan bazı fakih ve usulcülere yönelik bu sert tutumu da temel özellikleri arasında sayılabilir. Söz gelimi Cüveynî'nin Şâfiîlerin daha çok fukahâ kolunu temsil eden Ebü't-Tayyib et-Taberî'ye (ö. 450/1058) yönelik ifadeleri bu tutumu yansıtmaya açısından önemlidir. Cüveynî illeti tespit yollarından biri olan tard ve aks konusunda Ebü't-Tayyib et-Taberî ve görüşünü zikretme sebebini şu şekilde açıklamaktadır: "Bu Şeyhi (Ebü't-Tayyib et-Taberî) burada zikretmemin sebebi bir müddet Kâdî'nin (Bâkılânî) meclisinde bulunması ve bazı görüşlerine vakıf olmasıdır. Aksi takdirde gerisi boştur."²⁵

Benzer ifadelerin Zâhirî mezhebinin kurucusu Dâvûd ez-Zâhirî (ö. 270/884) hakkında da kullanıldığı görülmektedir. Mesela Cüveynî, Bâkılânî'den nakille Dâvûd ve ashâbı hakkında şu ifadeleri kullanır: "Bu kimselerin hilafına aldırış edilmez ve bunların icmâi terk

²² Cüveynî, *el-Burhân*, 2/434.

²³ Cüveynî, *el-Burhân*, 2/729. Hanbelîlerin görüşü için bk. Ebü'l-Hattâb Mahfûz b. Ahmed b. el-Hasen el-Kelvezânî *el-Bağdâdî Kelvezânî, el-Hidâye 'alâ mezhebi'l-İmâm Ebî Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî*, thk. Abdullatîf Humeym - Mâhir Yâsin el-Fehl (Kuveyt: Dâru ğaras, 2004), 55; Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Cemmâilî el-Makdisî Muvaffakuddin İbn Kudâme, *el-Muğnî*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî - Abdulfettâh Muhammed el-Hulu (Riyad: Dâru alemlî'l-kutub, 1997), 1/379-384.

²⁴ Örnek olarak bk. Mahsum Aslan, "Bir Talebenin Hocasına Eleştirileri: İmâmü'l-Harameyn el-Cüveynî -Ebu'l-Kasım el-Fûrânî Örneği", *Anemon: Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 9 (2021).

²⁵ Cüveynî, *el-Burhân*, 2/483.

etmeleri de icmâi bozmaz. Hatta bunlar şeriat alimlerinden de sayılmazlar.”²⁶ Yine Cüveynî başka bir yerde de onun hakkında şöyle der: “Bu (Dâvûd), Şâfiî'den sonra yaşamıştır. Bana göre şayet Şâfiî onunla aynı asırda yaşamış olsaydı onu alimlerden saymazdı.”²⁷ Cüveynî'nin benzer ifadeleri Dâvûd ez-Zâhirî'nin oğlu Muhammed b. Dâvûd ez-Zâhirî (ö. 297/910) hakkında da kullandığı görülmektedir.²⁸

Görüldüğü üzere Cüveynî mezhep imamı dışındaki diğer fakih ve usulcülere karşı da yer yer eleştirinin seviyesini yükseltmiştir. Dolayısıyla bu hususu da Cüveynî'nin üslubu olarak değerlendirmek mümkündür.

2.1. Ebû Hanîfe'ye Yönelik Tutumu

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Cüveynî elliye yakın yerde Ebû Hanîfe'ye atıfta bulunmuştur.²⁹ Cüveynî, Ebû Hanîfe'nin usûle dair görüşlerini genellikle mutlak olarak zikretmiş emin olmadığı durumlarda ise zikrettiği görüşün, Ebû Hanîfe ve ashabına nispet edildiğini belirtmiştir.³⁰ Cüveynî'nin *el-Burhân*'da Ebû Hanîfe'ye yönelik tutumunun genel itibarıyla saygı ve tazim çerçevesinde olduğunu söylemek mümkündür. Zira Ebû Hanîfe'ye atıfta bulunurken isminden sonra genellikle “rahimehullah” ifadesini kullanması³¹ ve onun hakkı söylemekten geri durmadığını ifade etmesi³² bunun en açık göstergesidir. Cüveynî'nin, Ebû Hanîfe'nin ashabının kıyas konusunda ön ve arkadan (sebileyn) çıkmayan necasetleri ön ve arkadan çıkan necasete kıyas etmelerini ince bir anlayış olarak görmesi de bu çerçevede değerlendirilebilir.³³ Bununla beraber Cüveynî yer yer Ebû Hanîfe'nin görüşüne karşı çıkmış ve şiddetli bir şekilde eleştirmiştir. Özellikle *el-Burhân*'da Ebû Hanîfe için kullandığı bazı ifadeler taraflar arasındaki gerilimi yansıtmaya açıktır.

Atıfta bulunduğu yerlerin büyük bir kısmında Cüveynî, Ebû Hanîfe'yi eleştirmiştir. Her iki taraf arasındaki gerilimi göstermek açısından burada birkaç mesele zikredilecektir. Cüveynî'nin Ebû Hanîfe'yi eleştirdiği yerlerden biri tercih konusudur. Mezhep

²⁶ Cüveynî, *el-Burhân*, 2/456.

²⁷ İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâlî Rüknu'ddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf el-Cüveynî et-Tâî en-Nisâbü'rî Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab fî dirâyeti'l-mezheb*, thk. Abdülazim Mahmud ed-Dîb (Beyrut: Dâru'l-minhâc, 2007), 14/553. Bu ifadeler için ayrıca bk. Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ' ve'l-luğât* (Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, ts.), 1/183.

²⁸ Örnek olarak bk. Cüveynî, *el-Burhân*, 2/508.

²⁹ Dîb'in hazırladığı indeks için bk. Dîb, “Mukaddime”, 2/830.

³⁰ Cüveynî, *el-Burhân*, 1/154.

³¹ Bu kullanım için bk. Cüveynî, *el-Burhân*, 1/128, 154, 2/482, 528, 560, 578, 723, 732.

³² Cüveynî, *el-Burhân*, 2/759.

³³ Cüveynî, *el-Burhân*, 2/543.

imamlarından hangisinin takip edilmesinin doğru olduğu konusunda Cüveynî, Ebû Hanîfe hakkında şu değerlendirmede bulunur: “Mezhepleri yeryüzünü kaplayan Ebû Hanîfe, Mâlik ve Şâfiî gibi seçkin üç imam hakkında şunları söyleriz: Ebû Hanîfe’nin muamelata ilişkin örfü ve hükme konu olan meselelerin mertebelerini idrak etme konusundaki ince anlayışını ve keskin zekasını inkâr etmiyoruz. Zira o bu alanda ve bu alana ilişkin meselelerin sağlam (istimkan) bir şekilde vazedilmesinde son derece yetkindir. Fakat o, şeriatın asıllarından haberdar değildir. Bu asıllar, bilmeyip gafil kaldığı ya da tutunup riayet etmediği ve akledemediği kısımlara ayrılır. O, genel kaidelerden istifade etmeyen kimseler gibi konuları tasnif etmeye kalkışmıştır. Onun dikkat çeken bir özelliği de meseleleri tesis etmek için haber ve eserlerin toplanmasına gereken ehemmiyeti göstermemesidir. Ancak o, öngördüğü şekil üzerine fer’î meseleleri tesis etmeye çalışmış ve bunlarla yetinmiştir.”³⁴

Cüveynî, müçtehitlerle ilgili bahiste ise Ebû Hanîfe’ye karşı eleştirinin dozunu biraz daha artırmış ve şu değerlendirmede bulunmuştur: “Ebû Hanîfe kesinlikle müçtehitlerden değildir. Çünkü o Arapçayı bilmemektedir. Hatta kendisi: *لَوْ رَمَاهُ بِأَبَا قُبَيْسٍ* (Ona Ebû Kubeys dağını bile atarsa)³⁵ demiştir. Hâlbuki Arapçadan az haberdar olan bir kişiye de bu ifadenin yanlış olduğu gizli değildir. O, hadislere de vakıf değildir. Bu sebeple sahih olmayan her hadisi kabul etmiş ve sahih olan her hadise muhalefet etmiştir. O, usûlü de bilmemektedir. Öyle ki, kıyasları hadislere takdim etmiştir. Kendi benimsediği fıkhi bilmediği için görüşleri (mezhep) karışmış, tenakuza düşmüş ve kendi içinde çelişmiştir. Şüphesiz şeriatın tümünün güzel ahlakı teşvik etmek ve kötülükleri yasaklamak için olduğu açıktır. Dolayısıyla her kim kısas gibi insanoğlunun haklarını ilgilendiren bir cezayı musakkal gibi bir şeyle düşürürse bu durumda kısası ispat eden kaidenin dışına çıkmış olur. Zira Allah şöyle buyurmaktadır: “Kısasta sizin için hayat vardır.”³⁶ (Bakara 2/179)

³⁴ Cüveynî, *el-Burhân*, 2/656.

³⁵ Ebû Hanîfe’ye bir kişinin diğerine taş atıp onu öldürmesiyle sonuçlanan bir meselede taş atan kişiye kısasın gerekip gerekmediği sorulunca Ebû Hanîfe şu cevabı vermiştir: “Hayır, taş atan öldürülmez. Hatta Eba Kubeys dağını bile atsa yine öldürülmez.” Zira ona göre *musakkal* ile öldürme kısası gerektirmez. *Musakkal*, silah olmayan ve silah gibi kesici, delici özelliği bulunmayan fakat genellikle öldürmeye elverişli olan taş, demir ve odun gibi nesnelere için kullanılan bir tabirdir. Detaylı bilgi için bk. Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî Cessâs, *Muhtasarü İhtilâfi'l-ulemâ'*, thk. Abdullah Nezir Ahmed (Beyrut: Dâru'l-beşâiri'l-islâmiyye, 1995), 5/85-91; Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Kudûrî, *et-Tecrid*, thk. Muhammed Ahmed Sirâc - Ali Cuma Muhammed (Kahire: Dâru's-selâm, 2006), 11/5502-5519; Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd el-Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi' fi tertîbi's-şerâi'*, thk. Ali Muhammed Muavvaz - Âdil Ahmed Abdülmecûd (Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, 2003), 10/234.

³⁶ Cüveynî bu ifadelerin devamında da eleştirilerine devam etmiş ve Ebû Hanîfe’yi Mürcie’den olmakla itham etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Cüveynî, *el-Burhân*, 2/763-764. Benzer ifadeler için ayrıca bk. Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî, *el-Menhûl min ta'likâti'l-usûl*, thk. Muhammed Hasan Heyto (Dımaşk, 1980), 471.

Bahsi geçen cümlede Cüveynî'nin iddia ettiği gibi dil bilgisi açısından bir hatanın bulunmadığını söylemek mümkündür. Cüveynî'ye göre cümlede geçen أب kelimesinin başında yer alan cer harfi ب ile أبي şeklinde mecrur olması gerekir. Cüveynî'nin bu görüşü doğru olmakla birlikte dilcilerden أب kelimesini ref, nasb ve cer olmak üzere her üç durumda elif ile okumanın caiz olduğu görüşü de nakledilmiştir. Dolayısıyla bu cümlede bir irab hatası bulunmamaktadır.³⁷ Nitekim Hanefî fakihlerden Aynî (ö. 855/1451) de bu kullanımın sahih olduğunu ifade ettikten sonra bu konuda Ebû Hanîfe'ye yönelik itiraza şu şekilde cevap vermiştir: "Bazı mutaassıpların zannettiği gibi bu kullanım hatalı değil, sahihtir. Söz konusu mutaassıplar, bu konudaki cehaletleri ve aşırı taassuplarından dolayı İmam'ın (Ebû Hanîfe) hata yaptığını zannetmişlerdir. Halbuki Müslümanın şanı ve İslâm'ın gerektirdiğine göre bir kimse söz konusu imamlar hakkında özellikle de dört imam hakkında (ileri geri) konuşmaması gerekir. Zira onlar Allah'ın has kullarından ve sağlam olan dininin nurlarındandır."³⁸

Cüveynî, eleştirilerinde sadece Ebû Hanîfe'yle sınırlı kalmamış yer yer Ebû Hanîfe'nin ashabını ve Hanefî usulcülerini de eleştirmiştir. Cüveynî'nin Ebû Hanîfe ve Hanefî usulcülerini eleştirdiği yerlerden biri şöyledir: "Özetle Hanefî usulcülerde usûle dair az veya çok herhangi bir şey yoktur. Şayet onlardan biri (usûl düzeyinde) meseleyi anlamış olsaydı bile biz yine furuun detaylarında görüşlerini nakzederdik. Çünkü onların İmamı meselelerini herhangi bir usûl üzerine bina etmemiş ve olduğu gibi serdetmiştir. Dolayısıyla ashaplarından meselelerini bir asılla temellendirmeye çalışan olsa da söz konusu asıl furua ilişkin detaylarla tenakuz olmaktadır."³⁹ Yine eşeğin artığı olan suyun temiz olup olmaması konusunda Ebû Hanîfe'nin şüpheli olan görüşünü nakleden ve savunan Hanefîlere şaşırıldığını söylemesi de bu tür yerlerdendir.⁴⁰

Bütün bu ifadelerden anlaşıldığı üzere Cüveynî'nin gerek Ebû Hanîfe'ye gerekse Hanefîlere yönelik tutumunun sert olduğu söylenebilir. Nitekim bu tutum el-Burhân'da geçen ifadeler kadar ağır olmasa da daha önce yazdığı Muğîsu'l-halk adlı eserinde de

³⁷ Bu konuda detaylı bilgi için bk. Abdurrahman b. Muhammed b. Ubeydullah el-Ensârî Enbârî, *el-İnsâf fî mesâilil-hilâf beyne'n-nahviyyîn* (el-Mektebetu'l-asriyye, 2003), 1/18; Ebû Muhammed Bahâüddîn Abdullah el-Hemedânî İbn Akîl, *Şerhu İbn Akîl alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamid (Kahire: Dârü't-türâs, 1980), 1/52.

³⁸ Ebû Muhammed Ebû's-Senâ Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed Aynî, *el-Mekâsidü'n-nahviyye fî şerhi şevâhidi şurûhi'l-Elfiyye* (Şerhu şevâhidi'l-kübrâ), thk. Ali Muhammed Fahir vd. (Kahire: Dârü's-selâm, 2010), 1/194.

³⁹ Cüveynî, *el-Burhân*, 2/518.

⁴⁰ Ayrıntılı bilgi için bk. Cüveynî, *el-Burhân*, 2/780.

görülmektedir.⁴¹ Benzer şekilde bu tutum, Gazzâlî'nin (ö. 505/1111) usûle dair ilk eserlerinden olan *el-Menhûl*'e de yansımıştır.⁴²

Cüveynî'nin Ebû Hanîfe ve Hanefilere yönelik bu sert tutumunun altında yatan sebeplerle ilgili olarak farklı değerlendirmeler bulunmaktadır. Mesela Dîb, Cüveynî'nin Ebû Hanîfe'ye yönelik sert tutumunun kabul edilmeyeceğini ifade ettikten sonra Cüveynî'nin bu tutumunu iki sebebe bağlamıştır. Birincisi bu tür ifadelerin Cüveynî adına uydurulmuş olmasıdır. Dîb, yıllarca Cüveynî'nin usûl ve fûrûa ilişkin kitaplarının tahkikiyle uğraştığını ve Cüveynî gibi bir usulcünün bu tür ifadeleri kullanmasının uzak bir ihtimal olduğunu belirtmektedir.⁴³ Son dönem müelliflerden Malkâvî'de Ebû Hanîfe hakkında sarf edilen bu ifadelerin Cüveynî'den sâdır olmasının doğru olmadığını ve onun adına uydurulmuş olabileceğini ifade etmektedir.⁴⁴

Kanaatimize göre Cüveynî'nin kullandığı ifadelerin kendi adına uydurulduğu ihtimali isabetli değildir. Zira bu tür ifadelerin *el-Burhân*'ın özeti mahiyetinde olan *el-Menhul*'da da zikredilmiş olması bu ihtimali zayıflatmaktadır. Aynı şekilde *Muğîsu'l-halk* adlı eserdeki ifadeleri de bu kapsamda değerlendirmek mümkündür. Bu eleştiri ve ifadelerin *et-Tahkîk ve'l-beyân* adlı eserde de geçmesi bu ihtimali zayıflatmaktadır.⁴⁵

Dîb'in zikrettiği ikinci sebebe göre ise Cüveynî'nin Ebû Hanîfe'ye karşı izlemiş olduğu bu tutumun altında Selçuklu sultanı Tuğrul Bey'in (ö. 455/1063) Mu'tezilî olan veziri Kündürî'nin (ö. 456/1064) Şâfiî âlimlerine yönelik uygulamaları yatmaktadır.⁴⁶ Zira Kündürî, Şâfiî âlimlerinden birçoğunu hapse atmış, göçe zorlamış ve işkenceye maruz bırakmıştır. İtikadda Mu'tezilî olmakla birlikte fûruda Hanefî olan bazı Mu'tezilîlerin, Kündürî'nin bu

⁴¹ İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâlî Rüknuddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf el-Cüveynî et-Tâî en-Nisâbûrî Cüveynî, *Muğîsu'l-halk fî tercihi'l-kavli'l-hak (İlhâku'l-hak bi ibtâli'l-bâtîli fî Muğîsu'l-halk ile beraber)*, thk. Heysem Tuaymî (Beyrut: el-Mektebetu'l-asriyye, 2003), 48 vd.

⁴² Örnek olarak bk. Gazzâlî, *el-Menhûl*, 439, 471, 496, 500-504. Ayrıca bk. Davut Eşit, "Gazzâlî'nin Ebû Hanîfe Eleştirisi" (II. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi, Bursa, 2013); Sadrettin Buğda, "Gazzâlî'nin Eleştiriye Yaklaşımı ve Mezheb İmâmılarına Yönelik Eleştiri Üslûbu", *Anemon: Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 9 (2021). Cüveynî, *et-Telhîs*'te de kıyasla ilgili bir konu hakkında Ebû Hanîfe'nin görüşü için açık bir hata (ğalatun zahir) ifadesini kullanmıştır. Cüveynî, *et-Telhîs*, 2/543.

⁴³ Dîb, "Mukaddime", 2/764, 779-780.

⁴⁴ Bessâm İsmâil Mahmûd Malkâvî, *Menhecü'l-imâm Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf el-Cüveynî fî'l-usûli min hilâli kitabihî el-Burhân fî usûli'l-fıkıh* (Ürdün, 2000), 180-183.

⁴⁵ Örnek olarak bk. Ebyârî, *et-Tahkîk ve'l-beyân*, 4/231-232.

⁴⁶ Cüveynî, *el-Burhân*, 2/779-780; Dîb, *Fıkhu İmâmi'l-Haremeyn*, 56-59.

uygulamalarını desteklemesinin, Cüveynî gibi bazı alimlerin Hanefîlere karşı biraz daha sertleşmesine sebep olduğunu söylemek mümkündür.⁴⁷

Cüveynî'nin Ebû Hanîfe'ye yönelik bu sert tutumunun oluşmasında Küdürî fitnessinin yanı sıra dönemin sosyal ve siyasal şartları, mezhepler arasındaki gerilimler ve mezhep savunusu gibi hususlar da etkili olmuştur.⁴⁸ Bununla birlikte Bâkılânî'nin Ebû Hanîfe hakkında kullandığı ifadelerin de Cüveynî üzerinde etkisi olduğunu söylemek mümkündür.⁴⁹

2.2. Mâlik'e Yönelik Tutumu

Görebildiğimiz kadarıyla Cüveynî, otuza yakın yerde Mâlik'e atıfta bulunmuştur.⁵⁰ Mâlik'in görüşlerini aktarmada hassas davrandığı görülen Cüveynî, ona yanlış görüş nispet etmeme hususunda gereken gayreti sarf etmiştir. Nitekim atıfta bulunduğu yerlerin bir kısmında "şayet Mâlik'ten rivayet edilen bu nakil doğruysa" şeklindeki ifadeleri de bunu desteklemektedir.⁵¹ Cüveynî'nin yanlış olma ihtimali bulunan görüşleri Mâlik'e nispet etmekten ziyade daha çok nakilcilere nispet etmesi sadece Mâlik'le sınırlı olmayıp diğer fakih ve usulcüler için de geçerlidir.⁵² Bu husus da Cüveynî'nin özellikleri arasında sayılabilir.⁵³

Cüveynî'nin Mâlik'e yönelik tutumunun Ebû Hanîfe'ye kıyasla daha yumuşak olduğunu söylemek mümkündür. Bununla birlikte Cüveynî, yer yer Mâlik'e yönelik sert eleştirilerde bulunmuştur. Cüveynî'nin Mâlik'e yönelik eleştirilerini temelde iki başlık altında toplamak mümkündür. Birincisi, Medine ehlinin amelinin hüccet olarak kabul edilmesi ve sahih habere öncelenmesidir. İkincisi maslahat konusunda Mâlik'in aşırıya kaçtığı ve şeriatın sınırlarını aştığı yönündeki eleştiridir.

Medine ehlinin amelini hüccet olarak kabul eden Mâlik hakkında Cüveynî, şu ifadeleri kullanır: "Makâlât ehli, Mâlik'ten Medine ehlinin yani alimlerinin ittifakını hüccet olarak kabul ettiğini nakletmişlerdir. Bu görüş, kendisinden şöhret bulmuştur. Dolayısıyla

⁴⁷ Detaylı bilgi için bk. İbn Asâkir, *Teb'yînü kezibi'l-müfterî*, 108 vd; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 18/113-115; Sübkî, *Tabakâtü'ş-Şâfiyye*, 3/389-423. Ayrıca bk. Muhammed Zuhaylî, *el-İmâmu'l-Cüveynî İmâmu'l-Haremeyn* (Dımaşk: Dâru'l-kâlem, 1992), 191-194; Sevgili, *İmâmü'l-Haremeyn Cüveynî*, 13-18.

⁴⁸ Ayrıntılı bilgi için bk. Dîb, *Fıkhü İmâmi'l-Haremeyn*, 50-62; Mehmet Kalaycı, *Tarihsel Süreçte Eşarilik Maturidilik İlişkisi* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017), 143-158.

⁴⁹ Örnek olarak bk. Cüveynî, *Muğîsu'l-halk*, 101-102; Gazzâlî, *el-Menhûl*, 439.

⁵⁰ Dîb'in hazırladığı indeks için bk. Dîb, "Mukaddime", 2/838.

⁵¹ Örnek olarak bk. Cüveynî, *el-Burhân*, 1/406, 2/637, 668.

⁵² Örnek olarak bk. Cüveynî, *el-Burhân*, 1/236, 333-334.

⁵³ Dîb, *Fıkhü İmâmi'l-Haremeyn*, 538-539.

bu görüşü reddetmeye ihtiyaç yoktur. Eğer bu nakil doğruysa bu durumda şöyle deriz: Belli bir mekân, içinde yaşayan kişileri masum kılmaz. Şayet bir kimse Medine'nin iki dağı (labeteyi'l-Medine) arasında olan biteni görmüş olsaydı son derece şaşırırdı. Dolayısıyla şehrin etkisinden söz edilemez. Eğer Medine'nin, bütün alimleri içerdiği farz edilse bile bunun da bir etkisi yoktur. Benzer şekilde küfür beldelerinden (bilâd-ı küfr) bir belde, bütün alimleri barındırsa ve sonra bu alimler bir konuda icmâ etseler bunlara da tabi olunur (icmâları kabul edilir). Mertebesinin yüksek olması itibariyle Mâlik hakkındaki zannımız, nakilcilerin kendisinden naklettiği bu görüşü söylememiş olmasıdır."⁵⁴

Mâlik'in Medine ehlinin amelinin hüccet olduğu yönündeki görüşünün pratiğe yansması medis muhayyerliğinde ortaya çıkmaktadır. Şöyle ki, Mâlik "Alıcı ve satıcı ayrılmadıkları sürece muhayyerdirler" hadisini rivayet etmekle⁵⁵ birlikte Medine ehlinin amelinin aksi yönde olması sebebiyle bu hadisle amel etmemiştir. Cüveynî bu görüşü şu şekilde eleştirmiştir: "Mâlik bu hadisi rivayet etmekle birlikte medis muhayyerliğini kabul etmemiştir. Kendisinden rivayet edilen sahih görüşe göre onu bu görüşe sevk eden şey, Medine ehlinin amelini sahih haberlere ve açık naslara takdim etmesidir."⁵⁶

Cüveynî, Mâlik'in söz konusu hadise yaklaşımının güzel bir zanla karşılanmasını ve sabit olan bir delil sebebiyle hadise muhalefet edilmesinin kabul edilmesi yönündeki soruya karşılık şu şekilde cevap vermiştir: "Mâlik hakkındaki güzel zannımız sabit olmakla birlikte ona tabi olmuyoruz. Çünkü biz onun hadise muhalefet etmesinin sebebinin Medine ehlinin görüşünü hadise takdim etmesinden kaynaklandığını biliyoruz. Bu görüş ise kesinlikle yanlıştır."⁵⁷

Cüveynî'nin Mâlik'i en çok eleştirdiği diğer bir konu ise maslahattır. Cüveynî, maslahat konusunda Mâlik'in aşırıya gittiğini ve ancak nasların belirlediği sınırlar içerisinde bu kaideye başvurulması gerektiğini savunur. Cüveynî'nin maslahatla ilgili olarak Mâlik'e yönelik tutumunu şu ifadelerinde görmek mümkündür: "Mâlik, devamlı naslarla uğraşır. Hatta hakkında nas bulunmayan meselelerde vermiş olduğu cevaplarının birçoğu "bilmiyorum" şeklindedir. Mezhebi, maslahat-ı mürsele olarak kabul ettiği meseleler

⁵⁴ Cüveynî, *el-Burhân*, 1/406.

⁵⁵ Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî Mâlik, *el-Muvatta*, thk. Muhammed Fuad Abdulkaki (Beyrut: Daru İhyai't-turasi'l-Arabiyye, 1985), "Büyu", 79 (2/671); Ebû Saîd Abdüsselâm b. Saîd b. Habîb et-Tenûhî Sahnûn, *el-Müdevvenetü'l-kübrâ* (Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 1994), 3/222-223.

⁵⁶ Cüveynî, *el-Burhân*, 1/264. Benzer ifadeler için bk. Cüveynî, *el-Burhân*, 2/670. Mâzerî ve Ebyârî'nin bu görüşle ilgili değerlendirmeleri için bk. Mâzerî, *Îzâhu'l-mahsûl*, 405-408; Ebyârî, *et-Tahkik ve'l-beyân*, 2/276-280, 917-921.

⁵⁷ Cüveynî, *el-Burhân*, 2/778.

hakkında meşhur olmuştur. Maslahatla ilgili öngördüğü kurallar, şeriatın sınırlarını aşmıştır. Medine ehlinin görüşlerini sahih hadislerle takdim etmiştir.”⁵⁸

Yine başka bir yerde şöyle demektedir: “Medine'nin imamı olan Mâlik istidlâl (maslahat) konusunda aşırıya kaçmıştır. Şeriatla bilinen ve alışılan maslahatlar yerine uzak ihtimalli maslahatlarla amel etmiştir. Maslahatlarını dayandıracak asıllar bulunmamakla birlikte bu husus onu, galip zanla bilinen bir maslahatla öldürmeyi ihdas etmesine ve başkasının malını almaya sevk etmiştir.”⁵⁹ Cüveynî, Mâlik'in maslahatla ilgili görüşünün fer'î meselelere yansımaları şu ifadelerle açıklamıştır: “Mâlik'in maslahatla ilgili görüşünün hatalı olmasının etkisi, şurada ortaya çıkmaktadır: Şeriatla bir delil bulunmaksızın öncekiler (evvelîn) kesinlikle insanların kanını akıtmaktan sakınmakla birlikte Mâlik, maslahat gereği ümmetin (üçte ikisine karşılık) üçte birinin öldürülmesine cevaz vermiştir. Yine siyasetin ikame edilmesi ve devletin kaim olması konusunda tazir (te'dib) olarak öldürmeye cevaz vermiştir. Bu tür uygulamalar zorbacıların (cebabir) adetleridir. Bu tür uygulamalar ancak sahabe asrı sona erdikten sonra meydana gelmiştir.”⁶⁰

Bütün bu ifadelerden anlaşıldığı üzere Cüveynî, özellikle maslahat ve maslahatla ilgili konularda Mâlik'e yönelik sert eleştirilerde bulunmuştur. Cüveynî'nin Mâlik'e yönelik bu tutumu daha önce kaleme aldığı *Ğiyâsu'l-umem* ve *Muğîsu'l-halk* adlı eserlerinde de görülmektedir.⁶¹ Aynı şekilde bu tutum, *el-Menhûl'de* devam etmiştir.⁶²

Mâlikî usulcülerden Ebyârî, Cüveynî'nin Mâlik hakkındaki bu tür iddialarının büyük bir gaflet olduğunu ifade ettikten sonra maslahatla ilgili gafletin sebebini iki yönle açıklamıştır. Buna göre maslahata tabi olmanın şartı şeriatla anlaşılan bir şeyle tenakuz etmemesidir. İkincisi ise burada maslahatla salt zararın def'i ve menfaatin celbinin kastedilmemiş olmasıdır. Zira ona göre buradaki maslahattan kasıt, şeriatın kastettiği şeye riayet edilip muhafaza edilmesidir. Ebyârî, bu konuda Mâlikî ve Şâfiî mezhebi arasında bir

⁵⁸ Cüveynî, *el-Burhân*, 2/763.

⁵⁹ Cüveynî, *el-Burhân*, 2/634.

⁶⁰ Cüveynî, *el-Burhân*, 2/688. Benzer değerlendirmeler için bk. Cüveynî, *el-Burhân*, 2/637-638, 644-645, 657, 687-688, 695-696.

⁶¹ Mâlik'in tazirler konusunda öldürmeye cevaz verdiği ve yöneticinin ümmetin üçte ikisinin maslahatı gereği üçte birini öldürme hakkına sahip olduğu konusunda detaylı bilgi için ayrıca bk. Cüveynî, *Ğiyâsu'l-umem*, 352; Cüveynî, *Muğîsu'l-halk*, 103.

⁶² Örnek olarak bk. Gazzâlî, *el-Menhûl*, 354, 365-366, 471, 500.

fark bulunmadığını ve Cüveynî'nin her iki mezhebi birbirinden ayırmaya gayret ettiğini belirtmiştir.⁶³

Öldürmeyle ilgili olarak Ebyârî ne Mâlik'ten ne de Mâlik'in ashabından Cüveynî'nin kastettiği şekliyle bir görüşün bulunmadığını ifade etmiştir. Ona göre şayet böyle bir görüş bulunsa da bunun doğruya yorumlanması mümkündür. Şöyle ki fesat ehli Müslümanlara karşı savaş açıp batıla davet etmeleri durumunda şerlerini bertaraf etmek ve bu görüşlerinden vazgeçmeleri için onlarla savaşılmasının mahzuru yoktur.⁶⁴ Ebyârî, Cüveynî'nin bunun dışında Mâlik'e nispet ettiği görüşlerin de doğru olmadığını belirtmiştir.⁶⁵

2.3. Şâfiî'ye Yönelik Tutumu

Cüveynî'nin mezhep imamı olan Şâfiî'ye yönelik tutumu diğer imamlara yönelik tutumundan farklılık arz etmektedir. Zira Cüveynî hemen hemen her meselede Şâfiî'nin görüşüne değinmiş ve izah etmeye çalışmıştır. Şâfiî'nin görüşlerini sadece aktarmakla yetinmeyen Cüveynî, Şâfiî'nin gerçek görüşünün ne yönde olduğuna dair gayret göstermiş ve görüşlerini temellendirmeye çalışmıştır. Şâfiî mezhebine bağlı olması sebebiyle Cüveynî'nin bu tarz bir tutum sergilemesi gayet normaldir. Mezheplerin tercihi konusunda taklit edilmeyi en çok hak eden mezhebin Şâfiî mezhebi olduğunu söyleyen Cüveynî, Şâfiî'nin diğer mezhep imamlarından daha üstün olduğunu ifade etmiştir.⁶⁶

Cüveynî'nin Şâfiî'yle ilgili olarak *el-Burhân*'da kullandığı ifadelerden bazıları şöyledir: "Bir kimse Şâfiî'nin konumuna baktığında onun mezhep imamları arasında Allah'ın kitabını en iyi bilen kimse olduğunu anlar. Çünkü o apaçık bir Arap olup, Kureyşlilerin içinden çıkmıştır. Açıklamaya çalıştığımız konuda (tercih) onun diğer imamlardan üstünlüğü açıktır. Zira o, nâsîh ile mensûhu ve rivayetlerin sebab-i nüzulünü bilmektedir. Aynı şekilde onun haberler, rical ilmi ve fıkhu'l-hadis konusundaki konumu da herkesçe bilinmektedir. O öncelikle Allah'ın kitabıyla daha sonra Hz. Peygamberin sünnetiyle amel etmiştir. Kitap ve sünnette bir şey bulamadığında asılları munzabıt olan şeriâtın genel kurallarından (kavaid) çıkan reye taalluk konusunda sahabeye tabi olmuştur.

⁶³ Ebyârî, *et-Tahkîk ve'l-beyân*, 4/144-145.

⁶⁴ Ebyârî, *et-Tahkîk ve'l-beyân*, 4/175-178.

⁶⁵ Ebyârî, *et-Tahkîk ve'l-beyân*, 4/232-241. Ebyârî'nin Cüveynî'nin eleştirilerine verdiği diğer cevaplar için bk. Ebyârî, *et-Tahkîk ve'l-beyân*, 4/147-151. Ayrıca bk. Muhammed Saîd Ramazân Bûtî, *Davâbitü'l-maslaha fi'ş-şerî'ati'l-İslâmiyye* (Müessesetu'r-risâle, 1973), 367-368, 388-389.

⁶⁶ Örnek olarak bk. Cüveynî, *el-Burhân*, 2/653-658, 763-764; Cüveynî, *Muğîsu'l-halk*, 47 vd.

Şeriatın sınırlarını aşması ve zayıf (inhilal) olması sebebiyle her görüşle amel etmeyi doğru bulmamıştır. Ona göre şeriatın kuralları, taabbudî ve ta'lilî olmak üzere iki kısma ayrılır. Manası akledilemeyen (taabbudî) konularda önceliklere tabi olmayı (olduğu gibi kabul etmeyi) teşvik etmiştir. Benzerleri bulunması durumunda bazen birbirine kıyas etmiştir. Manası akledilen (ta'lilî) konularda ise münasip manayı aramıştır. Bu konuda şeriatın kurallarına riayet etmiş ve bunun dışına çıkmamıştır.⁶⁷ Yine Cüveynî, başka bir yerde Şâfiî'yi insanlar arasında şeriatın asıllarını en iyi bilen⁶⁸ ve usûl alanında kitap yazan ilk kişi olarak nitelendirmiştir.⁶⁹

Cüveynî, Şâfiî'yi diğer imamlardan üstün görmekte birlikte az da olsa bazı konularda kendisine muhalefet etmiştir.⁷⁰ Ayrıca Şâfiî mezhebindeki bazı görüşlerin temellendirilmesi konusunda da zorluk çektiği söylenebilir. Söz gelimi namazı kasten terk edenin hükmü ile helal ve haram hayvanlar konusundaki yaklaşımı böyledir. Konunun daha iyi anlaşılması için bu iki örneği zikretmek yerinde olacaktır.

Şâfiî'ye göre farz olduğuna inanmakla birlikte namazı kasten terk eden (târikü's-salât) kimse öldürülür. Şâfiî mezhebinde tercih edilen görüş de bu kişilerin öldürülmesi yönündedir.⁷¹ Müzenî'ye (ö. 264/878) göre ise böyle bir kişi öldürülmez.⁷² Cüveynî, Şâfiî'nin konuyla ilgili görüşünü aktardıktan sonra bir Müslümanın öldürülmesine hükmetmenin zor ve müşkül bir durum arz ettiğini belirtmiştir. Şâfiî'nin görüşünü temellendirme konusunda olanca gücünü sarf ettiğini söyleyen Cüveynî,⁷³ bununla beraber mezhebin konuyla ilgili sırrını idrak edemediğini ve bu görüşün Şâfiî mezhebine layık olmadığını ifade etmiştir.⁷⁴

Cüveynî'nin ifade ettiğine göre; Mâlik, yenilmesi haram olan hayvanları “*De ki: Bana vahyolunanda, leş veya akıtılmış kan yahut domuz eti -ki pisliğin kendisidir- ya da günah işlenerek*

⁶⁷ Cüveynî'nin ifadeleri kısaltılarak verilmiştir. Cüveynî, *el-Burhân*, 2/654-655.

⁶⁸ Cüveynî, *el-Burhân*, 2/658.

⁶⁹ Cüveynî, *el-Burhân*, 2/764.

⁷⁰ Bu konu hakkında yapılan bir çalışma için bk. Selman Demirboğa, *Cüveynî'nin Şâfiî'ye Muhalefeti -Usûl Konuları Bağlamında-* (İstanbul: Nida Yayınları, 2022).

⁷¹ Şâfiîlerin görüşü için bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs Şâfiî, *el-Ümm*, thk. Rifat Fevzî Abdülmuttalib (Mansûre: Dârü'l-vefâ, 2001), 2/563-565; Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, thk. Ali Muhammed Muavvaz - Âdil Ahmed Abdülmevcûd (Beirut: Dârü'l-kutubi'l-ilmîyye, 1999), 2/525-528; Ebû İshâk Cemâlüddîn İbrâhîm b. Alî b. Yûsuf Şîrâzî, *el-Mühezzeb fî fıkhî'l-İmâmi's-Şâfiî*, thk. Zekerîyya Umeyrât (Dârü'l-kutubi'l-ilmîyye, 1995), 1/100-101; Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab*, 2/651-653.

⁷² Müzenî'nin görüşü için bk. Ebû İbrâhîm İsmâîl b. Yahyâ b. İsmâîl el-Mısırî el-Müzenî, *el-Muhtasar*, thk. Ebi Amir Abdullah ed-Dağîstânî (Riyad: Daru Medâric, 2019), 1/197; Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, 2/525; Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab*, 2/651.

⁷³ Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab*, 2/651.

⁷⁴ Cüveynî, *el-Burhân*, 2/697; Cüveynî, *Muğîsu'l-halk*, 104-105; Dîb, *Fıkhü İmâmi'l-Haremeyn*, 525-526.

Allah'tan başkası adına kesilmiş bir hayvandan başka, yiyecek kimseye haram kılınmış bir şey bulamıyorum" (En'am, 6/145) ayetinde geçenlerle sınırlandırmış ve bunların dışındaki hayvanların ise helal olduğuna hükmetmiştir.⁷⁵ Şâfiî ise bu ayetin putların adına kesilmiş hayvanları, akıtılmış kanı ve domuz etini helal gören müşriklere karşı reddiye mahiyetinde özel bir sebebe binaen nazil olduğunu belirtmiştir. Bunun yanı sıra Şâfiî bu konudaki birtakım haber-i vâhidlere de tutunmuştur. Bu yüzden ona göre haram olan hayvanlar ayette ismi geçenlerle sınırlı değildir.⁷⁶

Cüveynî'ye göre bu ayetle ilgili olarak Şâfiî'nin yukarıda geçen açıklamaları bulunmasaydı Mâlik'e muhalefet etmek caiz olmazdı.⁷⁷ Nitekim "Şâfiî'nin mezhebini savunma konusunda bu ayetin izahının bana zor gelmediğini söylemiş olsaydım, bu durumda gizlemediğim bir şeyi açığa çıkarmış olurdu"⁷⁸ ifadeleri de bunu göstermektedir.

Son olarak Cüveynî her ne kadar Ebû Hanîfe ve Mâlik gibi mezhep imamlarına yönelik ağır eleştirilerde bulunmuş olsa da onların hakkını vermekten geri durmamıştır. Nitekim Ebû Hanîfe ve Mâlik'i eleştirdikten sonra "bu imamlara güvenmiyor musun" şeklinde kendisine yöneltilen itiraza verdiği cevapta bu tavrı görmek mümkündür. Cüveynî bu itiraza şu şekilde cevap verir: "Ben onları yalan söylemekle itham etmiyorum. Şayet onlar testere ile kesilseler bile Hz. Peygamber hakkında yalan söylemezler. Fakat onlar (Şâfiî gibi) bu işin ehli değildirlir."⁷⁹ Bu ifadelerden de anlaşıldığı üzere bir mezhebe bağlı olan ve mezhep içinde içtihat faaliyetini yürüten bir usulcü için mezhep imamını yüceltmesi normal karşılanmalıdır. Zira bu duruş, bir mezhebe intisap etmenin sonucu olarak görülmelidir.

Sonuç

Şâfiîlerin önde gelen kelimacı usulcülerinden Cüveynî kelim, fıkıh ve usûl ilimlerinin yanı sıra fesahat ve belâğat alanında yetkin olduğu görülmektedir. Yazdığı eserlerde kullanmış olduğu yüksek edebî dilin, onun en önemli özelliklerinden birini yansıttığını söylemek mümkündür. Nitekim bu özellik kendisini özgün ve seçkin kılan *el-Burhân* adlı eserine de yansımıştır. Cüveynî'nin *el-Burhân*'da kullandığı edebî dil ve kitabın zorluğu, söz konusu eserin sınırlı sayıda şerh edilmesine sebep olmuştur. Cüveynî'nin temel karakteristik

⁷⁵ Cüveynî, *el-Burhân*, 1/228-229, 2/678-679; Mâzerî, *Îzâhu'l-mahsûl*, 292-293; Ebyârî, *et-Tahkîk ve'l-beyân*, 4/301-307.

⁷⁶ Ayrıntılı bilgi için bk. Şâfiî, *el-Ümm*, 3/627-630; Cüveynî, *el-Burhân*, 1/228-229, 2/678-679; Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab*, 18/209-210.

⁷⁷ Cüveynî, *el-Burhân*, 1/228-229.

⁷⁸ Cüveynî, *Ğiyâsu'l-umem*, 538.

⁷⁹ Cüveynî, *el-Burhân*, 2/657.

özellikleri arasında yer alan bu husus, *el-Burhân* şarihleri tarafından da ifade edilmiştir. Cüveynî'nin ele aldığı konuları veciz ve kendine has gerekçelerle temellendirmesi, hatalı olma ihtimali bulunan görüşleri nakilcilere nispet etmesi ve bazı fakihlere yönelik sert tutum içinde olması da temel özelliklerindedir.

Cüveynî, *el-Burhân*'da Ebû Hanîfe, Mâlik ve Şâfiî gibi mezhep imamlarının görüşlerine referansta bulunmuştur. Cüveynî'nin mezhep imamlarına yönelik tutumunu atıfta bulunduğu görüş ve söylemleri doğrultusunda üç kategoride değerlendirmek mümkündür. Mezhep imamları içerisinde en sert eleştiriye maruz kalan imamın Ebû Hanîfe olduğu görülmektedir. Zira Cüveynî hem Ebû Hanîfe'nin şahsını hem de benimsediği görüşleri şiddetli bir şekilde eleştirmiş ve yeri geldiğinde ağır ifadeler kullanmıştır. Cüveynî'nin Ebû Hanîfe ve Hanefîlere yönelik bu tutumunun altında Küdürî tarafından maruz kaldığı işkence ve zulmün yattığı söylenebilir. Dolayısıyla bu tür sıkıntıların Cüveynî üzerinde böyle bir etki bıraktığı düşünülebilir. Bunun yanı sıra dönemin sosyal ve siyasal durumu ile Hanefî ve Şâfiî mezhepleri arasındaki gerilimler de bu tutumun oluşmasında etkili olmuştur. Yine Cüveynî'nin Ebû Hanîfe hakkında bu tutumu sergilemesinde Bâkılânî'nin etkisinde kaldığını söylemek mümkündür.

Cüveynî'nin Mâlik'e yönelik tutumu ise Ebû Hanîfe'ye kıyasla daha yumuşaktır. Zira Cüveynî'nin Mâlik'e yönelik tutumu şahsından ziyade daha çok görüşleriyle ilgilidir. Bu bağlamda Cüveynî'nin eleştirdiği görüşler daha çok Medine ehlinin amelinin hüccet olarak kabul edilmesi ve maslahat konusudur. Cüveynî, özellikle maslahatla ilgili konuda Mâlik'in aşırıya gittiğini ve şeriatın sınırlarını aştığını belirtmiştir. Cüveynî'nin mezhep imamı olan Şâfiî'ye yönelik tutumu ise her iki imamdan tamamen farklılık arz etmektedir. Zira Cüveynî hemen hemen her konuda mezhep imamının görüşüne değinmiş ve izah etme çabasına girmiştir. Her ne kadar bazı meselelerin temellendirilmesinde zorluk çekmiş olsa da büyük ölçüde mezhep imamını takip etmiştir. Mezheplerin tercihi meselesinde Şâfiî'nin usûl birikimini övmüş ve Şâfiî mezhebinin tercih edilmesi gerektiğini savunmuştur.

Bütün bu hususlarla birlikte Cüveynî'nin özellikle Ebû Hanîfe'ye yönelik tutumunun bulunduğu şartlar içerisinde değerlendirilmesinin daha isabetli olduğunu söylemek mümkündür. Zira benzer tutumun sadece Ebû Hanîfe'ye yönelik değil Dâvûd ez-Zâhirî, Muhammed b. Dâvûd ile Ebû't-Tayyib et-Taberî'ye yönelik olduğu da görülmektedir. Cüveynî'nin mezhep imamlarına yönelik bu tutumunun kendisinden sonra fazla devam

etmediği ve *el-Menhul*'le sınırlı kaldığını söylemek mümkündür. Nitekim Gazzâlî'nin *el-Müstasfâ*'da benzer ifadelere yer vermemesi de bu hususu desteklemektedir.

Kaynakça / References

- Ali el-Kârî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Kârî el-Herevî. *Teşyî'u fukahâi'l-Hanefiyye li teşnî'i süfehâ'i's-Şâfiyye*. İstanbul: Millet Genel Kütüphanesi, Feyzullah Efendi, 2138.
- Aslan, Mahsum. "Bir Talebenin Hocasına Eleştirileri: İmâmü'l-Harameyn el-Cüveynî -Ebu'l-Kasım el-Fûrânî Örneği". *Anemon: Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 9 (2021).
- Aynî, Ebû Muhammed Ebü's-Senâ Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed. *el-Mekâsidu'n-nahviyye fî şerhi şevâhidi şurûhi'l-Elfiyye (Şerhu şevâhidi'l-kübrâ)*. thk. Ali Muhammed Fahir vd. Kahire: Dâru's-selâm, 2010.
- Bâbertî, Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmûd er-Rûmî. *en-Nüketü'z-zarîfe fî tercîhi mezhebi Ebî Hanîfe*. thk. Belle Hasan Ömer. Riyad: Câmîatü'l-Melik Su'ûd, 1997.
- Bâkillânî, Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed el-Basrî. *et-Takrîb ve'l-irşâd*. thk. Abdulhamid b. Ali Ebû Züneyd. Beyrut: Müessesetu'r-risâle, 1998.
- Bakır, Mustafa. "el-Burhân fî usûli'l-fıkh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Erişim 13 Şubat 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/el-burhan-fi-usulil-fikh>
- Buğda, Sadrettin. "Gazzâlî'nin Eleştiriyeye Yaklaşımı ve Mezhep İmamlarına Yönelik Eleştiri Üslûbu". *Anemon: Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 9 (2021).
- Bûtî, Muhammed Saîd Ramazân. *Davâbitü'l-maslaha fî's-şer'ati'l-İslâmiyye*. Müessesetu'r-risâle, 1973.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî. *Muhtasarü ihtilâfi'l-'ulemâ'*. thk. Abdullah Nezir Ahmed. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-beşâiri'l-islâmiyye, 1995.
- Cezâirî, 'Alî b. Abdîrahmân Bessâm el-. "Mukaddime". *et-Tahkîk ve'l-beyân fî şerhi'l-Burhân fî usûli'l-fıkh*. mlf. Şemsüddîn 'Alî b. İsmâ'îl b. 'Alî es-Senhâcî Ebyârî. Kuveyt: Dâru'z-ziyâ, 2013.
- Cüveynî, İmâmü'l-Harameyn Ebü'l-Meâlî Rüknuddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf el-Cüveynî et-Tâî en-Nîsâbûrî. *el-Burhân fî usûli'l-fıkh*. thk. Abdülazim Mahmud ed-Dîb. 2 Cilt. Dâru'l-vefâ, 2012.
- Cüveynî, İmâmü'l-Harameyn Ebü'l-Meâlî Rüknuddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf el-Cüveynî et-Tâî en-Nîsâbûrî. *et-Telhîs fî usûli'l-fıkh*. thk. Abdullah Culem en-Niyabî - Şebbir Ahmed el-Umerî. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-beşâiri'l-islâmiyye, 1996.
- Cüveynî, İmâmü'l-Harameyn Ebü'l-Meâlî Rüknuddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf el-Cüveynî et-Tâî en-Nîsâbûrî. *Ğiyâsu'l-umem fî'l-tiyâsi's-zulem*. thk. Abdülazim Mahmud ed-Dîb. Beyrut: Dâru'l-minhâc, 2014.
- Cüveynî, İmâmü'l-Harameyn Ebü'l-Meâlî Rüknuddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf el-Cüveynî et-Tâî en-Nîsâbûrî. *Muğîsu'l-halk fî tercîhi'l-kavli'l-hak (İhkâku'l-hak bi ibtâli'l-bâtîli fî Muğîsu'l-halk ile beraber)*. thk. Heysem Tuaymî. Beyrut: el-Mektebetü'l-asriyye, 2003.
- Cüveynî, İmâmü'l-Harameyn Ebü'l-Meâlî Rüknuddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf el-Cüveynî et-Tâî en-Nîsâbûrî. *Nihâyetü'l-matlab fî dirâyeti'l-mezheb*. thk. Abdülazim Mahmud ed-Dîb. Beyrut: Dâru'l-minhâc, 2007.
- Demirboğa, Selman. *Cüveynî'nin Şâfi'ye Muhalefeti -Usûl Konuları Bağlamında-*. İstanbul: Nida Yayınları, 2022.
- Dîb, Abdülazim Mahmûd. *Fıkhü İmâmi'l-Harameyn Abdülmelik b. Abdillâh el-Cüveynî: Hasaisühu-eserühu-menziletühu*. Beyrut: Dâru'l-minhâc, 2013.
- Dîb, Abdülazim Mahmud. "Mukaddime". *el-Burhân fî usûli'l-fıkh*. Dâru'l-vefâ, 2012.

- Ebyârî, Şemsuddîn 'Alî b. İsmâ'îl b. 'Alî es-Senhâcî. *et-Tahkîk ve'l-beyân fî şerhi'l-Burhân fî usûli'l-fikh*. thk. 'Alî b. Abdîrrahmân Bessâm el-Cezâirî. Kuveyt: Dâru'z-ziyâ, 2013.
- Enbârî, Abdurrahman b. Muhammed b. Ubeydullah el-Ensârî. *el-İnsâf fî mesâilî'l-hilâf beyne'n-nahviyyîn*. el-Mektebetu'l-asriyye, 2003.
- Eşit, Davut. "Gazzâlî'nin Ebû Hanîfe Eleştirisi". Bursa, 2013.
- Eşit, Yusuf. "İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî'nin Muğîsü'l-Halk fî Terçihî'l-Kavli'l-Hakk Adlı Eserinde Ebû Hanife'ye Yönelik Eleştirileri". *Anemon: Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 9 (2021).
- Furkani, Mehterhan. "Tahkîku 'el-İbâne fi'r-Red ale'l-Müşenniîn ala Ebî Hanîfe' li'l-Kâdî Ebî Ca'fer el-Belhî es-Sürmârî". *İslâm Araştırmaları Dergisi* 43 (2020).
- Gazzâlî, Hücetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-. *el-Menhûl min ta'likâti'l-usûl*. thk. Muhammed Hasan Heyto. Dımaşk, 1980.
- Günay, Hacı Mehmet. "Kevserî'nin İhkaku'l-Hak Adlı Eserinde Cüveynî'ye Yönelttiği Eleştiriler". Düzce, 2007.
- İbn Akîl, Ebû Muhammed Bahâüddîn Abdullah el-Hemedânî. *Şerhu İbn Akîl alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*. thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamid. Kahire: Dâru't-tûrâs, 1980.
- İbn Asâkir, Ebü'l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyin ed-Dımaşkî. *Tebyînü kezîbi'l-müfterî fîmâ nûsibe ile'l-İmâm Ebi'l-Hasan el-Eş'arî*. Beyrut: Dâru'l-kitâbi'l-'arabî, 1404.
- İbn Haldûn, Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Hasen el-Hadramî el-Mağribî et-Tûnisî. *Mukaddime*. thk. Halil Şahhade. Beyrut: Dâru'l-fikr, 2001.
- İltaş, Davut. "Fıkıh Usulü Yazımında 'Kelamcılar Yöntemi ve Fakihler Yöntemi' Ayrışmasının Mahiyeti Üzerine". *Bilimname* 2 (2009). <https://dergipark.org.tr/tr/pub/bilimname/issue/3507/47666>
- Kalaycı, Mehmet. *Tarihsel Süreçte Eşarîlik Maturidilik İlişkisi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017.
- Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd el-. *Bedâi'u's-sanâi' fî tertîbi's-şerâi'*. thk. Ali Muhammed Muavvaz - Âdil Ahmed Abdülmevcûd. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 2003.
- Kelvezânî, Ebü'l-Hattâb Mahfûz b. Ahmed b. el-Hasen el-Kelvezânî el-Bağdâdî. *el-Hidâye 'alâ mezhebi'l-İmâm Ebî Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî*. thk. Abdullatîf Humeym - Mâhir Yâsin el-Fehl. Kuveyt: Dâru ğaras, 2004.
- Kevserî, Muhammed Zâhid. *İhkaku'l-hak bi ibtâli'l-bâtîli fî Muğîsu'l-halk (Muğîsu'l-halk fî terçihî'l-kavli'l-hak ile beraber)*. thk. Heysen Tuaymî. Beyrut: el-Mektebetu'l-asriyye, 2003.
- Kudûrî, Ebü'l-Hüseyin Ahmed b. Ebî Bekr. *et-Tecrîd*. thk. Muhammed Ahmed Sirâc - Alî Cuma Muhammed. 12 Cilt. Kahire: Dâru's-selâm, 2006.
- Mâlik, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî. *el-Muvatta*. thk. Muhammed Fuad Abdalbaki. Beyrut: Daru İhyai't-turasi'l-Arabiyye, 1985.
- Malkâvî, Bessâm İsmâil Mahmûd. *Menhecu'l-imâm Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf el-Cüveynî fî'l-usûli min hilâli kitabihî el-Burhân fî usûli'l-fikh*. Ürdün, 2000.
- Mâverdî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî. *el-Hâvi'l-kebîr*. thk. Ali Muhammed Muavvaz - Âdil Ahmed Abdülmevcûd. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 1999.
- Mâzerî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Ömer et-Temîmî es-Sıkillî el-. *İzâhu'l-mahsûl min Burhânî'l-usûl*. thk. Ammar et-Talibî. Beyrut: Dâru'l-garbi'l-İslâmî, ts.

- Muvaffakuddin İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Cemmâilî el-Makdisî. *el-Muğnî*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî - Abdulfettâh Muhammed el-Hulu. Riyad: Dâru alemlî'l-kutub, 1997.
- Müzenî, Ebû İbrâhîm İsmâîl b. Yahyâ b. İsmâîl el-Mısırî el-. *el-Muhtasar*. thk. Ebi Amir Abdullah ed-Dağstânî. Riyad: Daru Medâric, 2019.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî. *Tehzîbü'l-esmâ' ve'l-luğât*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, ts.
- Niyabî, Abdullah Culem en - Umerî, Şebbir Ahmed el-. "Mukaddime". *et-Telhîs fî usûli'l-fıkh*. Beyrut: Dâru'l-beşâiri'l-islâmiyye, 1996.
- Nuh b. Mustafa. *el-Kelimâtü's-şerife fî tenzihi Ebî Hanîfe*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, 4611.
- Sahnûn, Ebû Saîd Abdüsselâm b. Saîd b. Habîb et-Tenûhî. *el-Müdevenetü'l-kübrâ*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 1994.
- Sevgili, M. Macit. *Cüveynî'nin Kıyas Anlayışı*. Ankara: İsam Yayınları, 2021.
- Sevgili, M. Macit. *İmâmü'l-Haremeyn Cüveynî*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2021.
- Sübkî, Ebû Nasr Tâciiddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfî es-. *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-kübrâ*. thk. Mahmûd Muhammed et-Tannâhî - Abdulfettâh Muhammed el-Hulu. Dâru hacr, 1413.
- Şâfiû, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs. *el-Ümm*. thk. Rifat Fevzî Abdülmuttalib. Mansûre: Dârü'l-vefâ, 2001.
- Şîrâzî, Ebû İshâk Cemâlüddîn İbrâhîm b. Alî b. Yûsuf. *el-Mühezzeb fî fıkhî'l-İmâmî's-Şâfiû*. thk. Zekeriyâ Umeyrât. Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 1995.
- Talibî, Ammar et-. "Mukaddime". *İzâhu'l-mahsûl min Burhâni'l-usûl*. mlf. Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Ömer et-Temîmî es-Sıkillî el-Mâzerî. Beyrut: Dârü'l-garbi'l-İslâmî, ts.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. thk. Şuayb el-Arnaût. Beyrut: Müessesetu'r-risâle, 1985.
- Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî el-Mısırî el-Minhâcî. *el-Bahrü'l-muhîr fî usûli'l-fıkh*. thk. Abdülkadir Abdullah el-Ânî. Kuveyt: Vezaretü'l-evkâf ve's-suûni'l-İslâmiyye, 1992.
- Zuhaylî, Muhammed. *el-İmâmü'l-Cüveynî İmâmü'l-Haremeyn*. Dımaşk: Dâru'l-kâlem, 1992.